

Bots, H., Levie, S., *Periodieken en hun kringen. Een verkenning van tijdschriften en netwerken in de laatste drie eeuwen* (Nijmegen: Vantilt, 2006, 343 blz., €29,90, ISBN 90 77503 54 4).

In deze bundel zal vooral de aandacht uitgaan naar de kringen of netwerken die zich sinds het einde van de zeventiende eeuw rond tijdschriften ontwikkeld hebben en naar de wijze waarop redacties van die tijdschriften hun nieuwsvoorziening hebben georganiseerd.' Dit is de redactionele doelstelling die ten grondslag ligt aan *Periodieken en hun kringen*. Dertien literatuur- en cultuurhistorici laten hier hun licht schijnen over veertien tijdschriften uit de afgelopen drie eeuwen. De verzameling opent met vier bijdragen over Franstalige, in Nederland uitgegeven geleerdentijdschriften uit de achttiende eeuw: Hans Bots over de *Nouvelles de La République des Lettres* (1699-1710); Christiane Berkvens-Stevelinck over het *Nouveau Journal des Sçavans* (1694-1698); Edwin van Meerkerk over het *Journal littéraire* (1713-1717); en Jan Schillings over de *Bibliothèque germanique* (1720-1759). Vervolgens analyseren Inger Leemans en Viktoria Franke het oer-vaderlandse, algemeen-culturele tijdschrift (later predikantenblad) *Boekzaal der geleerde wereld* en neemt Peet Theeuwen de politiek-culturele *Courier van Europa* onder de loep. De eeuwgrens passerend, bespreekt André Hanou de zeer algemeen bedoelde *Schouwburg van in- en uitlandsche letter- en buisboudkunde*, waarna het de beurt is aan Rob van de Schoor voor een bijdrage over de meer beperkt-cultureel opgevatte *Spektator van Tooneel, Concerten en Tentoonstellingen* (1843-1850). Vervolgens duikt een buitenlands tijdschrift op: Odin Dekkers bespreekt de Britse *New Review* (1889-1897). De twintigste eeuw opent weer met een Nederlands tijdschrift: *Het tooneel*, verenigingstijdschrift van het Nederlandsch Tooneelverbond, hier door Helleke van den Braber bestudeerd voor de periode 1915-1924. In de Verenigde Staten verschenen de literaire tijdschriften *Broom* (1922-1924) en *Secession* (1922-1924), besproken door Hans Bak. Terug in Nederland vinden we dan het literaire tijdschrift *De Gemeenschap* (1925-1941) beschreven door Mathijs Sanders, waarna redacteur Sophie Levie zelf de blik naar de Franse literatuur wendt in een artikel over Jean Paulhan en de *Nouvelle Revue Française* in de jaren 1925-1930.

Het laat zich raden dat deze verzameling heel wat interessante gegevens en nuttige observaties omvat. Het is mij echter niet goed gelukt in de bundel een inlossing te vinden van de verwachtingen die werden gewekt door titel en redactioneel voorwoord. De redacteurs beloven een analyse van tijdschriften en hun netwerken in de laatste drie eeuwen. Zoals uit mijn wat wrevelige inhoudsoverzicht al blijkt, gaat het hier echter in het geheel niet om tijdschriften in het algemeen, maar om een specifiek type: het 'letterkundige' tijdschrift in de meer of minder brede betekenis van de term ('geleerd', 'cultureel', 'literair', etc.). Waar in deze bundel de netwerken centraal staan, wekt het bovendien mijn verbazing dat noch in de inleiding, noch in de afzonderlijke bijdragen substantiële aandacht wordt besteed aan het begrippenapparaat en de stand van zaken in de netwerktheorie van de laatste decennia. Resultaat is bijvoorbeeld dat afzonderlijke categorieën betrokkenen bij een tijdschrift door Leemans en Franke 'netwerkgroepen' worden genoemd, door Theeuwen 'deelnetwerken' en door Hanou kortweg 'netwerken'.

Dat de redacteurs uit de veelheid van bijdragen slechts enkele zeer voorlopige conclusies weten te trekken, is op zichzelf volstrekt geen bezwaar. Elke stap is er één. Mijn probleem is meer dat zelfs die weinige conclusies, als resultaat van een verkokerde blik op 'tijdschriften', maar een zeer dubieuze geldigheid hebben. Zo concluderen Bots en Levie dat het 'do ut des'-beginsel in de tijdschriftnetwerken door de eeuwen heen een zeer belangrijke rol speelt: 'Elke dienst vraagt steeds op korte of langere termijn om een wederdienst in de nieuwsuitwisseling.' Het ontstaan en bestaan van volledig commercieel en professioneel gerunde tijdschriften valt hier buiten beeld. Althans, ook het salaris van de moderne weekbladjournalist is natuurlijk iets dat 'gegeven' wordt in ruil voor een wederdienst. Maar dit is toch wel iets heel anders dan de verhouding van goedwillende, wederzijdse diensten die in de achttiende-eeuwse tijdschriftwereld overheerste. En waar de redacteurs telkens hameren op het belang van een uitgebreid netwerk van informanten en op de noodzaak voor redacties om het 'wetenschappelijke, culturele en literaire veld' grondig te verkennen, is elke herinnering aan tijdschriften als *Donald Duck* en *Nieuwe Revu* weggewist.

De auteurs van deze bundel blijken allen afkomstig uit de kring van de Nijmeegse letterenfaculteit, die een rijke traditie op het gebied van onderzoek naar letterkundige tijdschriften heeft opgebouwd. Kennelijk heeft men nu eens een gezamenlijke presentatie willen verzorgen, een soort feestbundel-zonder-feest. Daarbij hebben de meeste auteurs gewoon gedaan wat ze altijd al doen: het verschaffen van informatie over de wederwaardigheden van één tijdschrift, waarbij tal van bibliografische gegevens, lijstjes van medewerkers, inhoudsoverzichten, curieuze archiefvondsten, grappige anekdotes, enzovoort, de revue passeren. Het merendeel van de artikelen draagt daarom niet veel bij aan beter begrip van het beoogde thema. Wel zijn hier natuurlijk heel wat bouwstoffen aanwezig voor een toekomstige bundel, waarin begrippen, theorieën en ideeën over tijdschriften en hun netwerken nader kunnen worden toegelicht en uitgewerkt. Hopelijk komt zo'n bundel er snel. Het materiaal en de mankracht zijn in Nijmegen ruimschoots aanwezig.

G. J. Johannes

Brusse, P., Broeke, W. van den, *Provincie in de periferie. De economische geschiedenis van Zeeland 1800-2000* (Utrecht: Matrijs, 2005, 432 blz., €49,95, ISBN 90 5345 277 X).

Dit lijvige boek draagt de toepasselijke titel *Provincie in de periferie*. Door de Opstand tegen de Koning van Spanje verschoof al rond 1600 de Zeeuwse archipel — met als economisch zwaartepunt het eiland Walcheren — van het centrum van de Lage Landen, gelegen tussen Vlaanderen en Holland, naar de periferie van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Daarin is in de afgelopen vierhonderd jaar weinig verandering gekomen: nog steeds ligt Zeeland aan de rand van Nederland, op een bijna onoverbrugbare afstand van het centrum. Wat heeft dit betekend voor de Zeeuwse economische ontwikkeling?

Na de *Geschiedenis van de Zeeuwse landbouw* van Peter Priester (1998) is dit de tweede monografie op het gebied van de Zeeuwse (economische) geschiedenis die tot stand is gekomen op initiatief van de Stichting Historisch Onderzoek Zeeland (SHOZ). Ik hoop dat er nog vele zullen volgen. Een nieuw project is al aangekondigd: een samenhangende geschiedschrijving van Zeeland. De beide auteurs van *Provincie in de periferie* zijn verbonden aan het Onderzoeksinstituut voor Geschiedenis en Cultuur van de Universiteit Utrecht. Projectleider Van den Broeke is een Zeeuw.

Deze economische geschiedenis van Zeeland pretendeert door een synthese van bestaand onderzoek nieuwe inzichten te bieden in de specifieke groeipatronen van de provincie. De belangrijkste ontwikkelingen in de sectoren van de Zeeuwse economie in de periode 1800-2000 worden tegen de achtergrond van de veranderingen in Nederland in kaart gebracht. Overzichtelijk worden in vier perioden, 1800-1850, 1850-1900, 1900-1950 en 1950-2000, terugkerende thema's behandeld. De periodes van vijftig jaar zijn in grote lijnen gebaseerd op de fluctuaties in de lange golfbeweging van de conjunctuur. Iedere periode heeft in het boek een vast stramien gekregen: de economische ontwikkeling van Nederland, bevolking en economische structuur, infrastructuur, landbouw en visserij, nijverheid, diensten, en een samenvatting en analyse. Binnen dit vaste stramien komen vragen over de beschikbaarheid van de productiefactoren, de aanwezigheid van specifieke vestigingsplaatsen en de aard van het productiemilieu aan de orde. Daarnaast speelde natuurlijk de geografische ligging in de periferie een belangrijke rol.

Als rode draad door de tijd loopt economische stagnatie. Hoewel het absorptievermogen van de landbouw in de eerste helft van de negentiende eeuw nog groot was, bleef de groei van Zeeland achter. Waar elders de internationale handel weer op gang kwam, miste Zeeland de aansluiting. Een lichtpuntje vormden de meekrapteelt en meekrapnijverheid, maar daarin vonden weer weinig mensen werk. De periode 1850-1900 gaf ook weinig reden tot optimisme. De belangrijkste bedrijfstak van de landbouw kon niet meekomen met ontwikkelingen elders in het land. De meekrap ging teloor en werd vervangen door de suikerbiet. Gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw vonden belangrijke structurele veranderingen plaats. In Zeeuws-Vlaanderen kwam een industrialisatie op gang. Dankzij de aanwezige industrie kon de haven van Terneuzen zich beter handhaven dan die van Vlissingen, ondanks de bloeiende scheepsbouw die er was gevestigd. De landbouw deed het naar omstandigheden niet slecht. Gedurende de laatste vijftig jaar leverden industriële productie, met